տիտղոսով գրութիւնը։ Աւելորդ է ըսել թէ հոս չափազանց ընդարձակ է վերնագիրը, մինչ յօդուածին ուսումնասիրութեան նիւթն է պարզապէս անոր մէկ եղերական դրուագը, այն է՝ Տիգրանակերտի կամ Ամիդի առումը և քանդումը Պարսից Շապուհ Բ թագաւորէն։ Խորենացին, վրիպակով կամ անուշադրութեամբ, երեսուն տարի կու տայ թագաւորութեան մեր Արշակ Բի. «թագաւորեաց ամս երեսուն», կ'ըսէ. (Գ. լե. էջ 471), մինչ իրապէս. 17 տարի միայն թագաւորած է (350–367). իսկ Փ. Բիւզանդ՝ Արշակայ թագաւորութեան միջոց կը դնէ երեսնամեայ պատերազմին բոլոր տեւողութիւնը, որ նոյնպէս սխալ է. որովհետեւ յիշեալ պատերազմը կը սկսի Արշակ Բի հինգերորդ տարիէն, կը տեւէ Պապի (367–374) և Վարազդատի (374–377) թագաւորութեանց ժամանակ և կը վերջանայ Մանուէլ Մամիկոնեանի իշխանապետութեան ատեն (385ին)։ Այդ ժամանակագրական վրիպակը կը թուի համաձայնութեան կապ մը դնել մեր երկու պատմիչներուն մէջ, մինչ իրապէս կը հակասեն բոլորովին իրարու միւս պատմական բոլոր կէտերուն մէջ, որուն համար Սուքրին, որ այնքան յարգանքով և հիացումով կ'արտայայտուէր Խորենացւոյ մասին իր նախորդ յօդուածներուն մէջ, հոս կը ստիպուի ըսել. «Խորենացին պատմական ճշմարտութենէ դուրս կ'ելլէ և կ'այլակերպէ դէպքերը»։ Իր այս դատաստանը կը հաստատէ հետեւեալ եղելութեամբ։

Պարսից Թագաւորը Շապուհ Բ, զայրացած Բիւզանդիոնի Կոստանդիոս կայսեր խիստ պատասխանէն, որով կը մերժէր իրեն յանձնել Հայաստանը և արեւմտեան Միջագետքը, 359 թուականին անհամար բանակով մը կ'ասպատակէ՝ կը մտնէ Միջագետքի սահմաններուն մէջ, կ'այրէ, կը քանդէ քաղաքները, կը գերէ՝ կը գերփէ երկիրն ու ժողովուրդը, կ'անցնի Մծբինին առջեւէն, կ'երթայ՝ կը պաշարէ Տիգրանակերտը, կ'առնէ ու քարուքանդ կ'ընէ քաղաքը. այս բոլոր ահաւոր նախճիրները և աւերածները հետեւեալ պարզ նախադասութեամբ կը յիշատակէ Փ. Բուզանդ. «Եւ առին աւերեցին զմեծ քաղաքն Տիգրանակերտ... քառասուն հազար երդ նոյնհետայն ի գերութիւն խաղացուցին»։— Խորենացին, որ չանք մ'ունի փոփոխելու իր աղբիւրները, պճնելու և գունագեղելու դէպքերը, թատերական կամ ողբերգական ձեւերու տակ ներկայացնելու իրողութիւնները, կը պատմէ թէ՝ պարսիկ բանակը կը պարտուի՝ կը քշուի Տիգրանակերտի պարիսպներուն առջեւ. որուն վրայ Շապուհ թագաւորը թուղթ կը գրէ Տիգրանակերտի իշխաններուն՝ որ անձնատուր ըլլան, հակառակ պարագային՝ սաստիկ սպառնալիքներ ընելով անոնց։ — Սուքրի կարդացած ըլլալով արդէն՝ Ստոյն—Կալլիսթենէսի «Վարք Աղեքսանդրի» գրքին մէջ՝ Մակեդոնացի զիւցազին առ Տիւրացիս ուղղած թուղթը, ճիշդ միեւնոյն պարագաներու մէջ գրուած, կը մղուի բաղդատելու զայն Շապուհ թագաւորին առ Տիգրանակերտցիս գրած թուղթին հետ, և կը տեսնէ որ երկուքն ալ յար և նման են իրարու, ո՛չ միայն ըստ բովանդակութեան և իմաստներուն, այլ նաեւ լեզուով, միեւնոյն բառերու և դարձուածներու գործածութեամբ։ Սակայն աւելի անձուկ նմանութիւն մը կը տեսնէ Սուքրի՝ Խորենացւոյն պատմութեան և Ստոյն Կալլիսթենէսի «Աղեքսանդրի վարք»ին միջեւ Տիգրանակերտի պաշարման և առման մանրամասն նկարագրութեան մէջ, ինչպէս նաեւ դեռ ուրիշ էջերու նմանութիւններ, որոնք բնականաբար կասկածի և տարակուսի ատուեր մը կը ձգեն Խորենացւոյն անուան շուրջը, և չափով մը նուազեցուցին Սուքրիին մտքին մէջ այն խոր հիացումը՝ զոր ունէր անոր մասին։

(Շարունակելի) Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

ՅԱՐԳԱՆՔԻ ԵՐԵԿՈՅԹ

Ի ՊԱՏԻՒ

Հ. ԱՐՍԷՆ ՍՈՒՔՐԵԱՆԻ

(ԻՐ ՄԱՀՈՒԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ· 1882 - 1932)

Անցած Դեկտ. 8ին, Փարիզի «Sociétés Savantes»ի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ յարգանքի երեկոյթ մը, Մխիթարեան միաբան Հ. Արսէն Սուքրիի մահուան յիսնամեակին առթիւ ,կազմուած «Հայ Բժշկական Միութեան» կողմանէ, նոյն Միաբանութեան անդամ և ողբացեալ Հ. Սուքրիի աշակերտ Հ. Յովհ. Թորոսեանի նախագահութեան ներքեւ։ Ունկնդիրներուն մեծամասնութիւնը կը կազմէին Փարիզի հայ բժիշկներէն ծանօթ դէմքերը, քանի մը բանասէրներ, Մխիթարեան Հայրերը և անոնց համակիր յարգելի բարեկամներու խումբ մը։

Նախ և առաջ խօսք առաւ «Հայ Բժշկ. Միութեան» նախագահ Տոքթ. Քօլօլեան, որ բացատրեց նոյն երեկոյի հանդիսին նպատակը, այն է՝ յարգանք մ'ընծայել Հ. Սուքրիի յիշատակին, որ ո՛չ միայն նշանաւոր բանասէր մ'եղած է, այլ ինքն է՝ որ առաջին անգամ Հայ բժշկութեան պատմութիւնը ծանօթացնելու ծեռնարկն ըրած է, ասկէ յիսուն և աւելի տարիներ առաջ. և ճիշտ ասոր համար հարկ տեսած էր յիշեալ Միութիւնը՝ առաջին անգամ ըլլալով՝ յարգանքի ցոյց մ'ընել ի պատիւ տաղանդաւոր եկեղեցականի մը, և միեւնոյն ժամանակ՝ հանդիսին նախագահութիւնը տալ ուրիշ եկեղեցականի մը, որ նոյնպէս Մխիթ. Միաբանութեան կը պատկանի։ Այս առթիւ մէջ կը բերէր գեղեցիկ և պատշաճ խորհրդածութիւններ, համեմատութեան կէտեր քահանային և բժշկին միջեւ, երկուքն ալ նուիրած ըլլալով իրենց անձը ընկերութեան և մարդկութեան բարւոյն և օգտին համար, մէկը՝ իբր բուժիչ և սփոփիչ հոգւոյն, միւսը՝ մարմնոյն։ Ի վերջոյ, ներկայացնելով ունկնդիրներուն օրուան բանախօսը՝ Տոքթ. Թորգոմեան, դրուատելով անոր բժշկական և բանասիրական արդիւնաւոր գործունէութիւնը, անոր կու տար խօսքը։

Դարձեալ չէ՛ հոս քանի մը խօսքի մէջ վերլուծել կամ ամփոփել Տոքթ. Թորգոմեանի հիւթեղ և հմտալից բանախօսութիւնը. հարկ է զայն կարդալ ամբողջապէս՝ գաղափար մը կազմելու համար։ Ան ուսումնասիրած է մանրամասնօրէն Հ. Սուքրիի «Հայ բժշկութեան պատմութեան համառօտ յօդուածը, լոյս տեսած 1881 տարւոյն «Բազմավէպ»ին մէջ։ Բանախօսը, Հայ բժիշկներու մասին ունեցած գիտութեան միացնելով իր բանասիրական հմտութիւնը և վայելուչ ոճը, յոյժ շահեկան և հետաքրքրող ծանօթութիւններ տուաւ, հիւսելով անոնց հետ նաեւ անձնական յիշողութիւններ, — 1879 թուականին Պոլիս գտնուած ատեն զինքը ճանչնալու բարեբախտութիւնն ունենալով, և յետոյ Փարիզէն ալ՝ իր ուսանողութեան շրջանին՝ թղթակցութեան մէջ ըլլալով Հ. Սուքրիին հետ, — մէջ բերաւ անոր բերանացի և գրաւոր խրատները և յորդորը, որ քաջ բժիշկ մ'ըլլայ և հմուտ բանասէր մը. և իրաւ յաջողեր է Տոքթ. Թորգոմեան իրականացնել իր վրայ Հ. Սուքրիի այդ խրատը։ Մասնաւորապէս շեշտեց Հ. Սուքրիի անխոնջ և պրպտող մտքին անմոռան կարողութիւնը և ընդարձակ հմտութիւնը, որ իր նիւթին վրայ ճառող բոլոր ազգային և եւրոպական հեղինակները կարդացեր և անոնցմէ հաւաքեր է կարեւոր տեղեկութիւնները, ինչպէս նաեւ հայերէն բոլոր բոյսերուն, խոտերուն և ծաղիկներուն անունները, անոնց ծագումը օտար լեզուներէ, եւն., ուսկից ներշնչուած կամ օգտուած կը համարի Հ. Ղեւոնդ Ալիշան իր «Հայ բուսակ» գիրքը յօրինելուն մէջ։ Հետեւակամ օգտուած կը համարի Հ. Սուքրիի անխոնջ և պրպտող մտքին անմոռան կարողութիւնը և ընդարձակ հմտութիւնը, որ իր նիւթին վրայ ճառող բոլոր ազգային և եւրոպական հեղինակները կարդացեր և անոնցմէ հաւաքեր է կարեւոր տեղեկութիւնները, ինչպէս նաեւ հայերէն բոլոր բոյսերուն, խոտերուն և ծաղիկներուն անունները, անոնց ծագումը օտար լեզուներէ, եւն., ուսկից ներշնչուած կամ օգտուած կը համարի Հ. Ղեւոնդ Ալիշան իր «Հայ բուսակ» գիրքը յօրինելուն մէջ։ Հետեւակամ օգտուած կը համարի Հ. Սուքրիի յիշատակին, որ ո՛չ միայն յարգանքի, գրուատիքի և հիացման պսակ մ'եղաւ հանճարեղ Մխիթարեան միաբանի ճակտին, այլ և գրական հաճոյալի և շահեկան վայելք մ'ամենուս։ Զմոռցաւ բանախօսը յիշել նաեւ Վիեննական Մխիթ. Ուխտին Հ. Ղեւոնդ Յովնանեանը, որ Հ. Սուքրիի թերի թողած գործին շարունակողն եղաւ։ Եւ այսպէս, վերջացուց բանախօսն իր ճառը, բոլոր ունկնդիրներուն գոհունակութեան և ծափերուն արժանանալով։

Հուսկ յետոյ Հ. Նախագահը քանի մը խօսքով՝ իր և իր Միաբանութեան կողմանէ՝ խորին շնորհակալութիւններ յայտնելով «Հայ Բժշկ. Միութեան» Նախագահ Տոքթ. Քօլօլեանին և օրուան բանախօսին, որոնք հաճեր էին ազնուօրէն այնպիսի հանդիսաւոր յարգանքի երեկոյթ մը կազմակերպել, Մխիթ. միաբանի մը յիշատակը վերարծարծելով յիսնամեայ մոռացութեան մը ամիսներէն, փակեց Հ. Սուքրիի կեանքէն և գործերէն ինչ ինչ կէտեր և յուշեր ներկայացնելով ունկնդիրներուն, փակեց այն սիրուն հանդէսը։

ԲԻԹԱՆԱՑԻ

digitised by A.R.A.R.@